

УДК 347.121.2

Басюк Вікторія Володимирівна,
викладач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

У статті комплексно досліджено особисті немайнові права. Визначено основні види особистих немайнових прав, особливості їх цивільно-правового забезпечення та захисту, узагальнено структуру особистих немайнових прав у цивільному праві.

Ключові слова: особисті немайнові права, система особистих немайнових прав, право на охорону здоров'я, право на життя, право на ім'я, право на недоторканість ділової репутації, здійснення особистих немайнових прав, право на захист особистих немайнових прав.

Постановка проблеми. Суспільні та економічні перетворення, прагнення розбудувати соціальну і правову державу обумовили пріоритетність людини, її прав та законних інтересів. В зв'язку із соціальними реформами, які сьогодні відбуваються в Україні, питання особистих немайнових прав фізичної особи постає надзвичайно актуальним на сьогоднішній день. Так, ст. 3 Конституції України закріпила пріоритетність людини та її внутрішніх благ порівняно з іншими соціальними цінностями. Це має важливе значення для розвитку законності в Україні, але не вирішує всіх проблем їх захисту. Крім того, стрімкий розвиток суспільних правовідносин, обумовлює потребу у зміні традиційного розуміння особистих немайнових прав. Разом з тим, це питання залишається за межами правового регулювання та юридичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питанням особистих немайнових прав фізичної особи були присвячені праці таких дослідників як В. В. Копейчиков, Л. В. Малюга, М. О. Стефанчук, С. О. Сліпченко, Л. В. Федюк, Д. Яворицький та інші.

Вищевказані наукові праці пов'язані із загальнотеоретичними проблемами особистих немайнових прав, але, водночас, і до сьогодні існує ціла низка загальнотеоретичних та практичних питань, пов'язаних із розумінням змісту та структури особистих немайнових прав фізичних осіб, особливостей їх здійснення та цивільно-правового захисту, а також відображення цих питань у нормах цивільного законодавства.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене, метою цієї наукової статті є визначення правової природи особистих немайнових прав і їх місця в цивільному праві, проведення комплексного аналізу системи особистих немайнових прав, що має позитивно вплинути на їх правову регламентацію, надасть можливість більш ефективного та повного їх здійснення та захисту, а також стане необхідною передумовою до побудови завершеної, всебічно обґрунтованої системи регулювання та охорони особистих немайнових відносин у цивільному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Приступаючи до безпосереднього аналізу правової природи особистих немайнових прав, слід встановити зміст поняття «особисте немайнове право». Особисте немайнове право – це абсолютне суб'єктивне право, що належить кожній фізичній особі, є невіддільним від неї, не має економічного змісту, має властивість індивідуалізації особи, яке виникає у неї від народження (чи за законом) та належить їй довічно. Варто зазначити, що важливим кроком для розвитку цього інституту в Україні стало прийняття Конституції України, адже вона проголосила людину, її життя та здоров'я, недоторканість і безпеку, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. І хоча положення Конституції є нормами прямої дії, вони потребують детальнішої регламентації та розробки.

Необхідність класифікації особистих немайнових прав зумовлена потребою з'ясувати їхні особливості, для того, щоб можна було не лише належним чином реалізовувати ці права, а й гарантувати та захищати їх.

В рамках системи цивільного права про особисті немайнові права слід говорити як про підгалузь цивільного права. В теорії права визначається, що підгалузь права – це складова частина галузі права, яка об'єднує норми права, що регулюють суспільні відносини певного виду [1, с. 171].

Цивільний кодекс України (далі – ЦК) особисті немайнові права об'єднує в дві окремі глави: особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття та особисті немайнові права, які забезпечують природне існування фізичної особи. А за предметом правового регулювання, беручи за основу ЦК, можна поділяти підгалузь особистих немайнових прав на наступні інститути:

1) інститут особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи;

2) інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття (інститут соціальних особистих немайнових прав);

3) інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності. Інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності становить норми, які регулюють відносини, пов'язані з авторством, винахідництвом, виконанням твору. Так, ЦК закріплює норми, які регламентують право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі, репутації творця об'єкта та інші.

Соціальні особисті немайнові права (або особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття) забезпечують існування людини як соціальної істоти, виділяють її з поміж інших, індивідуалізують, визначають її автономність, соціальну цінність і вагомість в соціумі як його складової [3, с. 90]. До них належить право на ім'я, право на повагу до гідності та честі, право на недоторканність ділової репутації, право на індивідуальність, право на інформацію, право на особисте життя та його таємницю, право на особисті папери, право на вибір роду занять тощо. Саме наявність і гарантії цих прав, є першою ознакою юридичної самостійності, автономності окремої особистості і означають звільнення особи від тотальності суспільства, визнання її самоцінності, значимості і досягнення справжньої свободи, що є найвищим проявом справедливості [3, с. 181].

Що ж стосується характеристики особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи (до цієї групи прав слід віднести право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу, право на особисту недоторканність, право на сім'ю тощо), то М. О. Стефанчук

визначає, що такі права є пріоритетними по відношенню до інших. Ці права не мають об'єктивно встановлених законодавством меж, що свідчить про їх абсолютність [4, с. 88-89]. Абсолютність цих прав пояснюється тим, що ними володіють всі особи (точніше – невизначене коло осіб). Крім того, межі здійснення даного виду прав обумовлені суб'єктивним фактором (можливості однієї особи закінчуються там, де вони пересікаються з правами іншої особи, а точніше перешкоджають їх законному здійсненню).

Особисті немайнові права можна визначити як права специфічні. Специфіка їх полягає в тому, що вони не несуть у собі економічного змісту, не мають грошової оцінки.

З позиції цивільно-правового регулювання, слід визнати, що особисті немайнові відносини, які складають предмет цивільного права, виникають, саме з приводу права на життя, здоров'я, свободу, особисту недоторканність, ім'я, честь, гідність, ділову репутацію тощо, які і являють собою нематеріальні блага, як об'єкт цивільно-правових відносин. Потреба регулювання особистих немайнових прав ЦК передусім пояснюється тим, що законами України, деяким органам та їх посадовим особам надана можливість втручатись у сферу дії особистих немайнових прав громадян та юридичних осіб. Однак при застосуванні форм втручання не виключена можливість правопорушень особистих прав осіб, а порядок захисту від таких посягань в законах не передбачений.

Переважає більшість особистих немайнових прав виникає в особи з моменту народження, наприклад: право на життя, здоров'я, свободу та особисту недоторканність, ім'я (найменування) тощо [6, с. 18].

Однак окремі види особистих немайнових прав можуть виникати в осіб і з іншого моменту, передбаченого законом (наприклад, право на донорство особа має лише з моменту досягнення повноліття, а право на зміну імені має особа, яка досягла 16 років).

Особисті немайнові права — це суб'єктивні цивільні права громадян. Вони виражають не потенційну, а реальну можливість особи бути їх носієм.

Проте бути носієм особистих немайнових прав для фізичної особи недостатньо для того, щоб відчувати себе повноцінним учасником цивільних відносин. Для цього особа повинна мати можливість безперешкодно здійснювати свої особисті немайнові права. Однією із найбільш суттєвих гарантій такого здійснення є право вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистих немайнових прав. Важливість даної гарантії впливає із конституційного положення, що міститься в ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якого головним обов'язком держави Україна є утвердження і забезпечення прав і свобод людини [2].

Важливим аспектом при забезпеченні здійснення особистих немайнових прав фізичної особи є встановлення певної процедури чи правил, якими встановлюється такий порядок забезпечення. Так, наприклад, для забезпечення здійснення особою права на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК України) недостатньо встановлення повноваження тих чи інших державних та інших органів. Для цього іншими законодавчими актами в цій сфері встановлюється процедура, якою забезпечується здійснення фізичною особою права на охорону здоров'я.

Кожне право має реальне значення лише тоді, коли воно закріплене нормативно-правовим актом. За загальним правилом – правом на захист особистого немайнового права володіє особа, яка є носієм відповідного блага. Проте тут є ряд особливостей. Ці особливості стосуються таких учасників цивільних правовідносин як юридичні особи та публічно-правові утворення. Наприклад, українським законодавством особливий статус щодо захисту честі і гідності встановлений лише щодо Президента України. Так, ст. 105

Конституції України встановлює, що за посягання на честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону [2]. Однак на даний час такого закону не прийнято. Це ще раз підкреслює недосконалість законодавства України з питань правового регулювання особистих немайнових прав суб'єктів цивільно-правових відносин.

Ще однією проблемою, на яку слід звернути увагу, є порушення особистих немайнових прав та інтересів фізичних осіб у соціальних мережах (зокрема, порушення особистого немайнового права на ім'я та права на зображення фізичної особи). Поява нових засобів зв'язку вимагає вдосконалення системи захисту прав та інтересів фізичних осіб, вироблення нових способів визначення порушників у цій сфері.

Висновки. Таким чином, сучасне цивільне законодавство не тільки визнає особисті немайнові відносини предметом цивільного права, але й однозначно вказує на можливість їх регулювання та охорони.

Разом з тим, цивільне законодавство України визначає дані відносини як повноцінні, рівноправні та самодостатні, що усуває попередню залежність їх від майнових і дає можливість стверджувати, що інститут особистих немайнових прав – це окрема підгалузь цивільного права.

Особисте немайнове право фізичних осіб слід розуміти як суб'єктивне цивільне право, яке за своїм змістом тісно та нерозривно пов'язане із особою-носієм, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу), об'єктом якого є особисте немайнове благо.

Що ж стосується структури особистих немайнових прав, то вона має наступний поділ: інститут особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи; інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття; інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності. В свою чергу дані інститути складаються з норм права, які закріплюють кожне цих прав зокрема.

Законодавство України закріпило особисте немайнове право, як певну систему даних прав. Проте, незважаючи на нормативно-правове закріплення цивільно-правовий захист особистих немайнових прав, які безпосередньо пов'язані з особою, знаходиться на дуже низькому рівні. На наш погляд, шляхи розв'язання цієї проблеми полягають в тому, щоб нормативна база щодо особистих немайнових прав відповідала наступним ознакам:

1) містила загальні консолідовані положення щодо особистих немайнових прав фізичних осіб;

2) передбачала широкий каталог конкретних особистих немайнових прав фізичних осіб, чим здійснювала б їх позитивну регламентацію;

3) створювала реальну можливість охорони немайнового інтересу фізичних осіб, враховуючи потреби суспільства, поєднуючи при цьому етапи динаміки правовідносин та етапи розвитку правового регулювання особистих немайнових прав.

Викладені проблеми потребують додаткового дослідження з метою визначення способів їх вирішення.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права / За ред. акад. АПрН України, д. ю. н., проф. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 320 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради України. –

1996. – № 30. – 141 с.
3. Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення: Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. / Л. В. Малюга. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2004. – 202 с.
 4. Стефанчук М. О. Обмеження особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування особи / М. О. Стефанчук // Вісник ХІРУП. – 2002. – № 2. – С. 88-90.
 5. Цивільний кодекс України: зі змінами та доповненнями станом на 18 вересня 2012 року / Верховна Рада України. Офіц. вид. – К.: Паливода А. В., 2012. – 380 с.
 6. Яворицький Д. Правове регламентування захисту особистих прав громадян / Д. Яворицький // Український часопис. – 2000. – №3. – С. 18-20.

Басюк В. В. Теоретико-правовые и практически-прикладные аспекты правового регулирования личных неимущественных прав в Украине

В статье комплексно исследованы личные неимущественные права. Определены основные виды личных неимущественных прав, особенности их гражданско-правового обеспечения и защиты, обобщена структура личных неимущественных прав в гражданском праве.

Ключевые слова: *личные неимущественные права, система личных неимущественных прав, право на здравоохранение, право на жизнь, право на имя, право на неприкосновенность деловой репутации, осуществления личных неимущественных прав, право на защиту личных неимущественных прав.*

Basiuk V. V. Theoretical legal and practical applied aspects of legal regulation of personal non-property rights in Ukraine

Personal non-property rights are integratedly researched in the article. Main kinds of personal non-property rights, peculiarities of their civil and legal guarantee and defence are defined, the structure of personal non-property rights in the civil law is generalized.

Key words: *personal non-property rights, system of personal non-property rights, right to health protection, right to life, right to name, right to inviolability of business reputation, implementation of personal non-property rights, right to defence of personal non-property rights.*

